

KS. MAREK BABICZ – ŁĄD

STARE DRUKI BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO TOWARZYSTWA SALEZJAŃSKIEGO W ŁĄDZIE NAD WARTĄ

Wielkość i specyfika istniejącego zbioru starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego (dalej: WSD TS) była i jest uwarunkowana historią i działalnością pracujących tu zakonników i księży diecezjalnych. Znajdująca się w dawnym pocysterskim opactwie biblioteka nie jest księżnicą specjalizującą się w gromadzeniu i udostępnianiu książki wydanej do końca roku 1800. Z myślą o przyszłych pokoleniach przechowuje się w niej książki świadczące o budowniczym tego miejsca, o ich kulturze, pracy i życiu.

I. POWSTANIE ZBIORU

Bezpośrednią przyczyną sprawczą istnienia w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego zbioru starych druków jest fakt funkcjonowania w tym miejscu w przeszłości bibliotek zakonnych cystersów, kapucynów a obecnie salezjanów. Swoje księgozbiory pozostawili potomnym także księża diecezjalni. Stąd warto w kilku zdaniach omówić dzieje tychże bibliotek i ich księgozbiorów.

1. Biblioteka klasztoru Ojców Cystersów

Pierwszymi użytkownikami książki w Łądzie nad Wartą byli cystersi, którzy ok. 1175 roku założyli tu swoje opactwo. Reguła, a także tradycja zakonu cysterskiego nakazywały opatowi macierzystego klasztoru przy fundacji nowej placówki złożyć „in armario” komplet, tzn. co najmniej dziewięć manuskryptów niezbędnych do modlitwy i nabożeństw. Znajdowały się wśród nich: mszał, antyfonarz, graduał, psalterz, hymnariusz, księga kolekt, reguła zakonna i podręcznik

gry na organach, a później również księga zakonna¹. Od początku rozwój biblioteki następował stopniowo. Istniało skryptorium, w którym wytwarzano zarówno księgi, jak i dokumenty na potrzeby zakonu². W pierwszym okresie istnienia (do XVI wieku) wielkość księgozbioru kształtowała się w granicach od 200 do 500 woluminów. Była to typowa, przeciętna biblioteka zakonna.

Złoty okres rozwoju przyszłej księżnicy wiąże się z faktem utworzenia w II połowie XVII wieku szkoły kształcącej kandydatów do zakonu. Koniecznością stało się utworzenie dobrze zaopatrzonej biblioteki. Opatami, którzy w sposób szczególnie przyczynili się do jej rozwoju byli: Jan Zapolski (1644-1689), Mikołaj Antoni Łukomski (1697-1750), Konrad Hłowiecki (1750-1777), Benedykt Lubstowski (1777-1791). Biblioteka w szczytowym okresie swojego rozwoju liczyła ok. 5 tys. wol. książek, które za rządów K. Hłowieckiego zostały na nowo oprawione. Każda książka otrzymała swoją sygnaturę, stąd dziś łatwo można je rozpoznać. W końcu XVIII i na początku XIX wieku bywali w niej wielcy polscy uczeni i bibliofile, m. in. Tadeusz Czacki (1765-1813), Edward Raczyński (1786-1845) oraz Samuel Bogumił Linde (1771-1847). Ten ostatni, który przebywał w klasztorze od 3 do 6 czerwca 1819 roku, tak napisał o cysterskiej księżnicy: „zastałem [tu] w bardzo pięknym lokalu i ozdobnych szafach do 5.000 książek, (...) [wśród których] znajdują się jak najlepiej dochowane egzemplarze pierwotnych druków i wydań klasyków; wiele pism łacińskich drobniejszych do historii polskiej, mianowicie do elekcji Wależjusza itp. Rękopism Długosza różny od Czerwińskiego, kilka bardzo dawnych manuskryptów, Miscellanea in folio, a więcej jeszcze in quarto ważne”³.

Znane łacińskie przysłowie mówi: „habent sua fata libelli”. Rękopisy i druki łądzkich cystersów spotkał ten sam los, który dotknął wiele innych polskich księgozbiorów kościelnych, zakonnych, prywatnych. S. B. Linde zabrał w czerwcu 1819 roku 3.208 książek do tworzonej w Warszawie Biblioteki Królewskiej Uniwersytetu Warszawskiego⁴. Kilkanaście rękopisów i kilkadziesiąt starych druków dostało się różnymi drogami do bibliotek wielu miast Polski i Europy. Niektórymi tytułami „zaopiekowali się” mieszkańcy okolicznych miejscowości: Łądku, Ciążenia, Zagórowa. Sporządzony 17 września 1821 roku spis pozostałych na

¹ Zob. H. Szwejowska, *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*, Wrocław 1955, s. 7; H. Z. Leszczyński, *Z dziejów Kolegium Prowincjalnego cystersów w Mogile*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2: *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, Lublin 1975, s. 441.

² J. Dowiat, *Krag uczonych i jego instytucje*, w: *Kultura Polski średniowiecznej X – XIII w.*, red. J. Dowiat, Warszawa 1985, s. 276-277; M. Belińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 221-222.

³ M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958, s. 35.

⁴ Łodyński, *Materiały*, s. 35, 67; P. P. Gach, *Cystersi i cysterki na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w latach 1772-1914*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 531.

miejscu książek zawiera 75 tytułów (86 egzemplarzy)⁵. Dziś Biblioteka WSD TS posiada z dawnej cysterskiej księżnicy (albo też z kręgów bliskich cystersom) 1 rękopis i 13 woluminów starych druków.

2. Biblioteka domu studiów teologicznych Ojców Kapucynów

Kapucyni przybyli do Łądu w połowie 1850 roku i utworzyli tu dom studiów teologicznych dla alumnów przygotowujących się do przyjęcia święceń kapłańskich. Dawna, cysterska biblioteka praktycznie nie istniała, dlatego zaczęto tworzyć nową. Powstała ona z darów wielu osób. Pod koniec istnienia liczyła ok. 5.000 tomów. Przeważały książki o tematyce teologicznej; w zbiorze znajdowały się też pozycje z zakresu literatury pięknej, z historii i geografii, rękopisy, druki dawne i współczesne. W roku 1855 o. Leander Lenzian uporządkował zbiory i sporządził inwentarz biblioteki⁶.

Po kasacie klasztoru w roku 1864 biblioteka ocalała. Jak stwierdził ks. Stanisław Chodyński, w znacznej swej części (3576 książek) została w 1868 roku włączona do biblioteki seminarystycznej we Włocławku⁷. Obecnie rękopisy i druki łądzkich kapucynów znajdują się m. in. w Kaliszu, Poznaniu, Warszawie, Włocławku. Na miejscu pozostały tylko cztery stare druki.

3. Działalność księży diecezjalnych

Parafię w Łądzie utworzono w roku 1890. Jej proboszczami byli księża: Ignacy Kasprzykowski (1890-1892), Bronisław Kowalewicz (1892-1897), Teodor Fibich (1897-1916) i Józef Pilniak (1916-1918)⁸. Jedynym łądzkim proboszczem, o którym wiadomo, że posiadał bibliotekę i starał się ratować resztki pocysterskiego i pokapucyńskiego księgozbioru, był ks. Teodor Fibich⁹. Pozostawione w spadku potomnym dzieła Krasickiego, Naruszewicza, Skargi oraz innych pol-

⁵ Archiwum Domu Łądzkiego WSD TS w Łądzie nad Wartą, [Tauch nr 3. Akta .... dotyczące się klasztoru w Łądzie od 1818 r.], k. 27, bez sygn.

⁶ Historia Conventus Landensis Patrum Capucinatorum, rkps, Archiwum Diecezjalne we Włocławku, bez sygn., s. 116.

⁷ S. Chodyński, *Seminarium włocławskie. Szkic historyczny. Na podstawie akt i dokumentów miejscowych ułożył i spisał ...*, Włocławek 1904, s. 286.

⁸ M. Kamiński, *Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie nad Wartą*, Warszawa 1936, s. 100-103.

⁹ Urodził się 14 grudnia 1838 roku. Do franciszkanów reformowanych wstąpił 7 listopada 1857 r. Święcenia kapłańskie przyjął 20 marca 1864 r. Po rozwiązaniu na terenie Królestwa Polskiego wszystkich zakonów (1864) pracował jako wikariusz na różnych placówkach. Parafię w Łądzie objął 28 maja 1897 roku. Zmarł 5 lutego 1916 roku. Zob. A. J. Sztejnke, *Kościół św. Antoniego i Klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623-1987*, Kraków 1990, s. 290, przypis; J. Woś, *Łąd. Materiały źródłowe dotyczące klasztoru*, Zielonka 1965 [mps].

szych autorów świadczą o tym, że był on przekonany o konieczności czytania książek i samokształcenia dla samego siebie, dla środowiska, dla Polski. Dziś Biblioteka WSD posiada po ks. Teodorze Fibichu osiem starych druków.

4. Biblioteki Małego i Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego

Bezpośrednią przyczyną sprawczą powstania kolejnej łódzkiej biblioteki było utworzenie w roku 1921 przez salezjanów Małego Seminarium Duchownego. Gromadzony od początku specjalistyczny księgozbiór stanowił niezbędną pomoc w realizacji programu nauczania.

Biblioteka prowadzona była w dwóch równoległych działach: nauczycielskim i uczniowskim. Początki obu bibliotek przedstawiały się bardzo skromnie. W roku szkolnym 1922/23 dział nauczycielski liczył tylko 106 woluminów książek, a uczniowski 82. Po piętnastu latach działalności księgozbiór wzrósł odpowiednio do 2.700 i 1.504 woluminów. Dominowały w nim podręczniki szkolne, powieści, opowiadania, książki metodyczne dla nauczycieli. Zdarzały się też pozycje bardzo cenne, w tym stare druki¹⁰.

We wrześniu 1939 roku, aby uchronić przed grabieżą cenniejsze pozycje, ówczesny dyrektor Małego Seminarium ks. Franciszek Miśka wydał polecenie zamurowania części książek. Dzięki temu szczęśliwie przetrwały czas pożogi wojennej m.in. niektóre książki wydane do końca wieku XVIII. Większość książek uległa rozproszeniu. Kilkanaście egzemplarzy przynieśli w kwietniu 1945 roku mieszkańcy Łądu¹¹. W roku 2002 Biblioteka WSD dziedziczyła po Małym Seminarium 20 starych druków.

Wydarzeniem, które w sposób decydujący zmieniło dzieje łódzkiego klasztoru, w tym także funkcjonowanie biblioteki, było utworzenie w roku 1952 filii Wydziału Filozoficznego Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Kutnie-Woźniakowie, a w roku 1954 samodzielnego WSD TS Wydziału Teologicznego, zwanego także Studentatem Teologicznym.

Dawna biblioteka Małego Seminarium istniała w stanie szczątkowym. Jej księgozbiór, liczący ponad 1000 pozycji, został w lipcu 1952 roku bardzo znacznie uszczuplony¹². Koniecznością stało się utworzenie nowej biblioteki. Niezbędne do nauki książki zdobywano różnymi sposobami. Wiele egzemplarzy przywożono z bibliotek parafii objętych przez salezjanów po II wojnie światowej;

¹⁰ Więcej o Bibliotece MSD zob. M. Chmielewski, *Małe Seminarium Duchowne Księży Salezjanów w Łądzie nad Wartą w latach 1921 - 1952*, Lublin 1988, s. 124 [mps, Archiwum KUL].

¹¹ Informacja uzyskana od ks. Jana Barteckiego przebywającego w Łądzie w latach 1945-1947.

¹² M. Babicz, *Biblioteka, w: Księga jubileuszowa 50 lat Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą (1952-2002)*, red. M. T. Chmielewski, Łąd 2002, s. 174, przypis 3. Szerzej na temat Biblioteki WSD TS tamże, s. 171-186.

w Łądzie znalazły się też druki (w tym wydane do roku 1800) z bibliotek małych seminariów zlikwidowanych przez władze państwowe w Różanymstoku, Sokolowie Podlaskim i innych miejscowościach. Do pocysterskiego klasztoru nad Wartą przywieziono też cenny księgozbiór z Biblioteki Parafialnej w Kaławie. Największy przyrost księgozbioru biblioteka zawdzięczała darom wielu księży, w tym szczególnie ks. Zygmunta Przyjemskiego¹³. Posiadał on w swojej bibliotece ponad 1000 tomów ksiąg, w tym zbiór książek maryjnych i niewielki zbiór książki dawnej (5 woluminów). Całość znalazła się w Seminarium w latach 1957-1958¹⁴.

Zbiór książki z XV-XVIII wieku wzrastał stopniowo. Wiele egzemplarzy przekazali księża głoszący misje święte lub rekolekcje w różnych parafiach Polski. Swój udział w powiększaniu tego działu biblioteki mieli też i mają nadal wyżsi przełożeni Towarzystwa Salezjańskiego oraz profesorowie uczący w Seminarium¹⁵. Zbiór ten powoli, lecz nieustannie się powiększa¹⁶.

Istniejącymi w Bibliotece WSD starymi drukami zainteresował się w roku 1979 mieszkaniec Warszawy, pan Krzysztof Pawlik. Powiadomił on o zbiorze starych książek pracowników Zakładu Starych Druków Biblioteki Narodowej¹⁷. Na przełomie 1979 i 1980 roku zbiór został zarejestrowany i bardzo prowizorycznie skatalogowany¹⁸.

II. Charakterystyka zbioru starych druków

1. Wzrost i aktualna wielkość zbioru

Jak już wspomniano, omawiany fragment księgozbioru Biblioteki WSD TS powiększał się stopniowo. Jego wzrost i aktualną wielkość przedstawia tabela:

	1980 ¹			1994 ²			2002 ²		
	woluminy	tomy	tytuły	woluminy	tomy	tytuły	woluminy	tomy	tytuły
polskie	66	72	96	82	93	109	112	122	115
obce	139	153	144	173	195	164	169	177	169
razem	205	225	240	255	288	273	281	299	284

¹ Stan księgozbioru w połowie roku.

² Stan księgozbioru na dzień 31 grudnia.

¹³ Tamże, s. 176 + przypis 14.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Informacja uzyskana od ks. prof. Mariana Graczyka.

¹⁶ W styczniu 1992 roku przekazano Bibliotece WSD TS w Łądzie trzy stare druki po zmarłym dnia 14 listopada 1991 roku w Kobylnicy k/Ślupska ks. Stanisławie Ołędzkiem. .

¹⁷ Z tej okazji w dniach od 20 do 25 sierpnia 1979 r. przebywał w Łądzie ówczesny Kierownik Zakładu Starych Druków BN, prof. Eliza Szandorowska.

¹⁸ Opis katalogowy zawierał: nazwę autora, skrócony tytuł, miejsce, wydawcę i rok wydania, format, odniesienie do „Bibliografii polskiej” Karola Estreichera lub też do bibliografii obcych.

W końcu grudnia 2002 roku Biblioteka WSD posiadała 281 woluminów starych druków w 299 tomach, które łącznie z adligatami zawierały 273 tytuły. Zbiór składa się ze 112 poloników i 169 druków obcych. Najliczniej występują dzieła o tematyce teologicznej: 9 mszałów, 12 egzemplarzy Biblii (w tym 6 kompletnych wydań, 2 Starego Testamentu, 2 Nowego Testamentu, 2 Księgi Psalmów), 4 rytuały, 2 graduaty, wiele pozycji z teologii dogmatycznej i moralnej.

Struktura wiekowa zbioru przedstawia się następująco: z wieku XV – 2 egz. (0,70 %), z wieku XVI – 35 egz. (12,41 %), z wieku XVII – 58 egz. (20,56 %), z wieku XVIII – 187 egz. (66,31 %). Najliczniej występują dzieła wydane w języku łacińskim – 159 druków (56,38 %), w języku polskim 58 druków (20,56 %), w języku niemieckim – 24 druki (8,51 %), w języku francuskim – 18 druków (6,38 %), w języku greckim – 3 druki, w języku włoskim – 2 druki, po jednym druku w języku hebrajskim i cyrylicy oraz 14 druków wielojęzycznych.

2. Księgi dawne biblioteki łądzkich cystersów

Jak już wspomniano, Biblioteka WSD TS przechowuje obecnie ogółem czternaście woluminów ksiąg dawnych należących w przeszłości do biblioteki łądzkich cystersów: jeden rękopis i trzynaście starych druków. Jedyna, pisana ręcznie księga, powstała ok. 1470 roku prawdopodobnie w jednym z klasztorów cysterskich znajdujących się na terenie Polski. Zawiera kazania św. Bernarda z Clairvaux, *De anno iubilaei* Jakuba z Paradyża, oraz teksty dokumentów dotyczących udzielania odpustów¹⁹. Nie jest znany czas jej zaistnienia w Łądzie. Księga nie posiada proveniencji.

Najstarszym starym drukiem ocalałym na miejscu po cysterskiej ksiąźnicy jest dzieło Joannesa Majora *Magnum speculum exemplorum*. Zostało wydane w Duacenie, po roku 1618. Oprawione w deskę, karton, skórę. Posiada defekt: brak karty tytułowej i kilku następnych kart. Drugim i jednocześnie ostatnim XVII-wiecznym drukiem jest *Psalterium Davidicum*, wydane w Paryżu nakładem Sebastiana Mabre-Cramoisy w 1671 roku. Oprawiona w deskę i skórę, posiada uszkodzone zamknięcie kłamrowe.

Grupę druków XVIII-wiecznych otwiera *Missale Cisterciense* jedyny zachowany mszał cysterski. Został wydany w Paryżu w 1702 roku w drukarni Frederici Leonardi i posiada jedną z niewielu dobrze zachowanych w całym księgozbiórce opraw. Wartość jej podnosi superexlibris z monogramem IHS. Na grzbiecie widoczny, wytłoczony napis: *Missale Cisterciense pro Ecclesia Landensi*. W mszale znajdują się także karty z ręcznie pisanymi modlitwami.

Kolejne tytuły z dawnej biblioteki szarych mnichów to: *Theologia moralis* H. Busenbauma i *Promptuarium sacrum* J. Mansi. Biblioteka w Łądzie posiada

¹⁹ Zob. *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. D. Kamołowa, Warszawa 1988, s. 154

dwa woluminy monumentalnego dzieła Hermanna Busenbauma: pierwszy zawiera tomy 3 i 4, drugi 7 i 8 *Theologiae moralis*. Zostało ono wydane w Kolonii, w latach 1713-1714, w Drukarni Servatiusa Noethena. Kupione dla biblioteki łódzkich cystersów przez Konrada Nagorniewskiego w 1717 roku, zostało oprawione w XVIII w. w karton i skórę. Posiada zachowaną pierwotną sygnaturę z ok. 1750 roku. Czterotomowe dzieło Josepha *Mansi Promptuarium sacrum ...* powstało w Kolonii, w Drukarni Braci Johannesesa, Wilhelma i Josepha Huisch w roku 1720. Posiada proveniencję łódzkich cystersów z 1724 roku.

Jednym z dwóch druków polskich są Nauki apostołskie Szymona Drykowskiego, wydane w Kaliszu w 1784 roku. Uszkodzona proveniencja wskazuje na prawdopodobnego właściciela książki, kanonika łódzkiego Michała Orzukowskiego. Drugim jest kazanie ks. Józefa Boguckiego *Słodycz miodopłynnego doktora Bernarda świętego życia ludzkiego goryczy łagodząca ...*, wydane w Poznaniu w roku 1730 czcienkami Kolegium Towarzystwa Jezusowego. Kazanie posiada mało czytelną, uszkodzoną, prawdopodobnie łódzką proveniencję: *Admodum [Lendo] Patri ... Landa*. Znajduje się w klocek zawierającym 26 różnych kazań i książek z historii Kościoła z XVIII wieku. Zdarzało się, że dawni bibliotekarze lub użytkownicy książek łączyli w jednym klocek dzieła tej samej lub podobnej treści. Nie znamy nazwiska osoby, która sprawiła, że XVIII-wieczne kazania i książki z historii Wielkopolski zostały oprawione w karton i skórę. Na kartach przed- i tytułowej pierwszej kazania znajdują się dwie proveniencje: 1. Z Parafii Łądek ; 2. Ks. Damazy Kegel. Można przypuszczać, że niektóre druki tworzące klocek, znalazły się w Łądku w XIX wieku, kiedy kościół i klasztor w Łądzie praktycznie przez wiele lat nie miał gospodarza i tam zostały oprawione. Klocek w Łądzie znalazł się prawdopodobnie po II wojnie światowej.

Całość zachowanych ksiąg łódzkich cystersów zamykają dwa egzemplarze bardzo zniszczonych *Graduale Cisterciense* oraz jeden wolumin *Novissimum historiae Penzingera*. W jednym z egzemplarzy *Graduale Cisterciense*, które powstało prawdopodobnie na początku XVIII wieku, znajduje się kilkanaście kart z ręcznie dopisanymi modlitwami i zmiennymi częściami Mszy św. ku czci świętych. Pomimo tego, że od ich powstania minęło ponad 250 lat, zachowały one swoje pierwotne kolory i piękno. Sebastian Heinrich Penzinger swój podręcznik historii wydał po 13 XI 1703 roku w Norymberdze, nakładem Jana Leonarda Buggelii. Dzieło posiada proveniencję z 1781 roku, częściowo nieczytelną. Zostało w XVIII wieku oprawione w karton i skórę.

2. Stare druki łódzkich kapucynów

Po skasowanej w roku 1864 bibliotece kapucynów pozostały ogółem cztery druki: dwa liturgiczne: *Missale Romanum* oraz *Rituale Romano-Capucinium*, jeden liturgiczno-prawniczy *Canones et decreta Concilii Tridentini* i jeden hagiograficzny: *Martyrologium Romanum*.

Missale Romanum zostało wydane ok. 1725 roku. Oprawione jest w deskę i skórę. Z powodu uszkodzonej karty tytułowej nie ustalono miejsca wydania i nazwiska drukarza. Mszał posiada proveniencję łódzkich kapucynów oraz superexlibris. Znajdują się w nim 44 wklejone karty z XIX-wiecznych mszałów. *Rituale Romano-Capucinium* zostało wydane drukiem w 1772 roku w Warszawie, w Drukarni Collegium Scholarum Piarum. Jest oprawione w półskórek. *Canones et decreta Concilii Tridentini* zostały wydane w Wenecji, w roku 1665, w drukarni Guerilios. Druk posiada proveniencje kapucynów warszawskich i łódzkich. Oprawiony jest w pergamin. *Martyrologium Romanum* zostało wydane w Wenecji, po 21 II 1756 roku. Oprawione w deskę i skórę, nie posiada karty tytułowej. Zamknięcie klamrowe jest uszkodzone. Brak karty tytułowej. Posiada proveniencje: 1. Pankracy Golski, 1827, 8 grudnia; 2. Pankracy [S]zcza[w...] 1845; 3. Biblioteka Mał. Sem. Ks. Ks. Salezjanów – Łąd: pieczętka prostokątna 4. Seminarium Duchowne Tow. Salezjańskiego w Łądzie. Biblioteka – pieczętka okrągła Przynależność książki do biblioteki łódzkich kapucynów stwierdzono na podstawie doklejonych kart z tekstem: „Martyrologium Seraphici Ordinis ad usum Provinciae Poloniae Fratrum Minorum Conventualium S. P. Francisci, et Monialium S. Clarae”.

4. Zbiór książek z XVIII wieku księży diecezjalnych

Jak już wspomniano, jedynym łódzkim proboszczem, który posiadał swoją bibliotekę i starał się chronić ocalałe po cystersach i kapucynach książki, był ks. Tedor Fibich. W bibliotece WSD TS znajduje się obecnie 8 starych druków posiadających jego proveniencję.

Najstarszą księgą z biblioteki ks. Teodora Fibicha jest wydany w 1757 roku w Lipsku *Stary Testament – Testamentus Vetus*. Oprawiony w półskórek, oprócz proveniencji łódzkiego proboszcza posiada jeszcze jedną: Wehnert Parchimensis 1812 October 14. *Uwagi nad historią grecką, czyli o przyczynach pomyślności i nieszczęścia Greków ...* Gabriela Bonnota de Mably, zostały wydane w Warszawie u Michała Grolla w 1771 roku. Druk ten posiada następujące proveniencje: 1. [Fr. Zagło... ński] – pieczęć; 2. P. Orłowska – rkps; 3. Z. Ścisłowska – rkps. Oprawiony w półskórek w XVIII w. Trzecim tytułem jest dwutomowe wydanie *Dzieł A. S. Naruszewicza*. Światło dzienne ujrzały one w roku 1778 w Drukarni Nadwornej J[ego] K[rólewskiej] M[ośc]i w Warszawie. Pierwszym ich właścicielem był F. Babski. Kolejnym drukiem wydanym u Michała Grolla w roku 1780 jest dzieło Ignacego Krasickiego *Wojna chocimska*. Oprawione w papier i półskórek w XVIII wieku posiada proveniencję XX-wiecznego przyjaciela salezjanów, ks. kanonika Zygmunta Przyjemskiego. Autorem, którego dwa różne zbiory kazań ocalały, jest ks. Józef Męciński. Pierwszy tytuł to tom pierwszy *Kazań na święta caloroczne*, wydany w Krakowie, w Drukarni Antoniego Grebla w 1790 roku. Pierwszym właścicielem tego zbioru był ks. Andrzej Jakubowski. Drugi

tytuł to tom drugi *Kazań odświętnych*, wydany w roku 1799 w tej samej drukarni. Przed ks. Fibichem posiadały one dwóch właścicieli: 1. [J X] Kopalewski Franciszek – rkps. ; 2. F[rat]ris Anastasij Stempins[...]. Zbiór zamykają dwaj autorzy: ks. Piotr Skarga i ks. Antoni Zapartowicz. Z kilku zbiorów homilii i kazań, wydanych w XVIII wieku i znajdujących się dziś w Bibliotece WSD TS w Łądzie, których autorem jest ks. Piotr Skarga, po dawnym łądzkim proboszczu ocalało jedno: tom trzeci *Kazań odświętnych*, wydany w 1793 roku w Sandomierzu. Książka posiada rękopiśmienną proveniencję z 1818 roku: Stanisław [Berowest]. Oprawiona w półskórek. W latach 1792 – 1793 w Kaliszu, w Drukarni J. O. X. Jmci Prymasa ukazały się drukiem cztery tomy dzieła ks. A. Zapartowicza *Nauki chrześcijańsko-katolickie przez pytania i odpowiedzi ... ułożone*.

5. Stare druki salezjanów (wybór)

Księgami, którymi biblioteka najbardziej się szczyci, są dwa inkunabuły. Nie posiadają co prawda pięknej ornamentyki ani ozdób; o ich wartości świadczy wiek. Pierwszy z nich, *De homine Galeottusa*, został wydany w Bolonii ok. 1474 roku. Nie posiada proveniencji i nie udało się także ustalić źródła jego wpływu do biblioteki. Druga księga z tego okresu to *Epistolae ad familiares Cyclerona*, tłoczona w Wenecji, w drukarni Bartholomeo de Zanis de Portesio po 16 grudnia 1500 roku. W XX w. została oprawiona w półskórek. Nie posiada karty tytułowej. Także o jej drodze do Łądu nic pewnego nie możemy powiedzieć.

Opera Joannis Pici Mirandule są trzecią pod względem chronologicznym księgą znajdującą się w zasobie starych druków. Wydana po 15 marca 1504 roku w Strasburgu, w Drukarni Joannesa Prussa, zawiera jeden z kilku exlibrisów, jakie są w całym księgozborze. W przeszłości m. in. jej właścicielami byli: zmarły w roku 1604, profesor Akademii w Ingolstadt, doktor teologii Albertus Hungerus, oraz G. Reichert.

Do najstarszych dzieł wydanych na terenie Polski należą *Elementa ad s. confessiones* Mikołaja Mościckiego, Kraków 1603, oraz *Księgi duchowne świętej Teresy Wielkiej*, Kraków 1664 – 1665, w Drukarni Balcera Smieszkowica. *Elementa* posiadają kilka proveniencji. Pierwszym jej właścicielem był ok. roku 1723 Simon Ruchierkiewicz, zakrystianin z nieznanego kościoła. Druga, z roku 1756, wskazuje na obecność w Parafii Rybno. Kolejnym właścicielem, w roku 1781 był Laurenty Starczewski. Została oprawiona w XVII wieku w karton i skórę. Do Łądu została przywieziona z Bazyliki Serca Pana Jezusa w Warszawie w roku 1989. *Księgi duchowne świętej Teresy*, ofiarowane zostały w latach 70-tych przebywającemu na wakacjach w Witowie salezjaninowi przez Elżbietę i Andrzeja Banachów i noszą na sobie znamię przynależności do niezidentyfikowanej biblioteki zakonnej.

Jednym z cimeliów biblioteki jest 4-tomowe *Breviarium Coloniense*. W centrum każdej z okładek tego dzieła znajduje się superexlibris-prawdopodobnie

herb Maksymiliana Fryderyka, arcybiskupa Kolonii w XVIII wieku. Oprawa wszystkich tomów została bardzo misternie haftowana nicią srebrną i złotą. Również brzegi kart posiadają ślady złocień. *Breviarium Coloniense* zostało wydane w Kolonii, w 1780 roku, w Drukarni Viduae Francisci Wilhelmi Metternich.

„Białym krukiem” łódzkiej biblioteki jest – wspomniany już klocek, zawierający 26 kazań i ksiązek z historii Kościoła z XVIII wieku. Wolumin rozpoczyna kazanie ks. Kazimierza Jarmundowicza *Fundacya kościoła y klasztoru lendzkiego Świętego Zakonu Cystercyeńskiego, sześciu wiekami trwałości swoiey stwierdzona* ..., Poznań 1745. Szósty z kolei, wspomniany już druk Józefa Boguckiego *Ślodycz miodopłynnego doktora Bernarda*, posiada prawdopodobnie łódzką proveniencję. Klocek, oprawiony w II połowie XVIII wieku, przez jakiś czas znajdował się w Parafii Łądek. Jego właścicielem był m.in. ks. Damazy Kegel, prawdopodobnie jeden z łądeckich proboszczów. Można przypuszczać, że do łódzkiego klasztoru został przyniesiony w okresie działalności salezjanów (po 1920 roku).

Ciekawe, ze względu na swoją prawdopodobną „wędrówkę” jest *Missale Romanum*, dzieło wydane w roku 1613 w Antwerpii, w znanej europejskiej oficynie wydawniczej Plantina. Mszał był przez długi okres czasu używany w kilku parafiach. Świadczą o tym zachowane, lecz do końca nie odczytane (częściowo nieczytelne) trzy proveniencje. W Bibliotece WSD TS w Łądzie znalazł się po roku 1945, przekazany przez salezjanów pracujących w Czaplinku. Wartość całego mszału podnosi dobrze zachowana oprawa wykonana z deski i skóry w XVII w. z zamknięciem klamrowym oraz kilkanaście całostronicowych drzeworytowych ilustracji.

Niezmiernie interesującym polonikiem, którego okoliczności wydania nie do końca zostały wyjaśnione jest *Euchologion albo Molitvoslov ili trebnik*. Prawdopodobnie istniał spór między drukarnią w Poczajowie prowadzoną w XVIII wieku przez bazylianów a drukarnią Bractwa Stauropigialnego ze Lwowa, posiadającą długą tradycję (istniała od 1586 roku) i swoje miejsce na kresach Rzeczypospolitej, której przybył konkurent. Można się domyślać, że w trakcie sporów i przetargów (także sądowych) o pierwszeństwo druku poszczególnych tytułów, dochodziło do różnego rodzaju „kontaktów”, w tym i takich, których konsekwencją było przejęcie wyposażenia (czcionek, matryc, drzeworytów) konkurencyjnej drukarni²⁰. W ten sposób prawdopodobnie będzie można wytłumaczyć w przyszłości rozbieżność między datą istniejącą na ilustracji drzeworytowej (20 lipiec 1667 roku) a tą, która była umieszczona w adresie wydawniczym [XVII-XVIII w.] Sakramentarz, do którego druku użyto cyrylicy, nie posiada karty tytułowej

²⁰ Por. F. P. M a k s y m e n k o, *Kyryliczni starodruky ukrains'kych drukaren', sco zberigajut'sja u l'viv's'kych zbirkach (1574 - 1800). Uklav ...*, L'viv 1975, s. 17, 18, 19, 22, 84; *Drukarze dawnej Polski, od XV do XVIII wieku*, z. 6 *Małopolska – Ziemie Ruskie*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa i W. Krajewski, Wrocław 1960, s. 59-64.

– zaczyna się prawdopodobnie od składki a2. Został on wytworzony na potrzeby kościoła prawosławnego i wymaga dalszych studiów i badań²¹.

III. ZAKOŃCZENIE

Niniejszy artykuł jest pierwszą próbą omówienia w sposób tak szczegółowy książki dawnej w Łądzie. Jak napisano we wstępie, w bibliotece przechowuje się dzieła świadczące o budowniczych tego miejsca, o ich kulturze, pracy i życiu. Nie imponuje może ich liczba, jednakże warto dbać także o te wytwory dawnych wieków, które pozostały. Ich widok niejednokrotnie pozwala podziwiać sztukę dawnych mistrzów i mobilizuje do własnej aktywności.

Obecnie stare druki wykorzystuje się w zależności od potrzeb i sprzyjających okazji. W pierwszych dniach września 1990 roku w klasztorze miały miejsce uroczystości związane z 900-setną rocznicą urodzin św. Bernarda z Clairvaux. Z tej okazji był prezentowany m. in. rękopis zawierający kazania św. Bernarda oraz inne druki tematycznie związane z historią i współczesnością zakonu cysterskiego w Polsce. Inną okazją, w której prezentowano książkę z XV-XVIII wieku oraz omawiano działalność, kulturę dawnych łądzkich zakonników były i są Weekendy z Księdzem Bosko czyli spotkania dla młodzieży męskiej, mające m.in. na celu pomoc w rozeznaniu swojej drogi życia i odkrycia powołania. Ostatnia tego typu „lekcja historii” miała miejsce w roku 2001.

Wydaje się, że omawiany zbiór mógłby być szerzej wykorzystywany czy to na wykładach z historii różnych dyscyplin teologicznych, czy też przy organizowaniu różnego rodzaju wystaw dla grup pielgrzymkowych i wycieczkowych odwiedzających łądzki klasztor. Na przeszkodzie staje tu jednak szczupłość środków i personelu pracującego w bibliotece.

---

²¹ Szerzej na temat zbioru starych druków zob.: M. B a b i c z, *Stare druki Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą. Katalog*, t. 1-3, Łądz 1992 [mps].